

Marcin Świątkowski

Wolność

Wolność negatywna czy pozytywna?

Czym jest wolność?

W ostatnich latach szczególnie dużo rozmawia się o wolności. Jednocześnie jednak wiele osób wydaje się do końca nie wiedzieć, co kryje się za tym terminem. Dlatego nasuwa się pytanie – czy dyskutując o wolności, na pewno mówimy o tym samym? Jak bowiem zauważył twórca nowoczesnego konserwatyizmu filozof i polityk Edmund Burke, „z wszystkich spotykanych na świecie nieprecyzyjnych pojęć wolność pozbawiona jest precyzji w stopniu najwyższym”¹. Nic więc dziwnego, że hasła wolności rzucane z różnych stron często niosą ze sobą odmienne znaczenia. Wolność jest jednak pojęciem niewątpliwie ważnym i na przestrzeni wieków poczyniono wiele refleksji na temat jej właściwej natury. Możemy pomyśleć, że wolność to po prostu przeciwieństwo ograniczeń – coś, co wypływa z ich braku. Przedstawione podejście było typowe w klasycznym liberalnym rozumieniu wolności i z tego faktu dostarczało definicyjnych problemów – jak bowiem zdefiniować coś, co jest po prostu brakiem czegoś innego?² Postrzeganie wolności jako braku ograniczeń jest jednak najbardziej naturalnym sposobem rozumienia tego pojęcia i bardzo dobrym punktem wyjścia. W takim ujęciu nie możemy w pełni cieszyć się wolnością, jeśli nosimy nawet najłżejsze kajdany. Jeśli wolność to brak ograniczeń, a ograniczenia przekreślają wolność, to niełatwo jest wyważyć to, na co wolność powinna nam pozwalać, a gdzie zamienia się w niebezpieczną samowolę. Ponadto warto zastanowić się, czy ograniczona wolność to nadal wolność, czy jedynie mniejszy lub większy stopień zniewolenia.

¹ Stoiński A., *Wolność “od” i “do” – relacje wzajemne* [w:] „Humanistyka i Przyrodoznawstwo”, 2013, nr 19, Olsztyn: Instytut Filozofii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, s. 316, dostęp online: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Humanistyka_i_Przyrodoznawstwo/Humanistyka_i_Przyrodoznawstwo-r2013-t19/Humanistyka_i_Przyrodoznawstwo-r2013-t19-s315-328/Humanistyka_i_Przyrodoznawstwo-r2013-t19-s315-328.pdf.

² *Ibidem*.

Wolność a wpływ środowiska

Każdy człowiek na pewnym etapie swojego życia miał do czynienia z taką sytuacją, która w jakiś sposób zmuszała go do podporządkowania się zasadom i normom obowiązującym w danej grupie. Szczególnie w młodzieżowych środowiskach obowiązują niepisane reguły, do których trzeba się dostosować, aby zostać zaakceptowanym. Oczywiście tego typu wymagania mogą być z pozoru niewidoczne, jednak jeśli ktoś tylko spróbuje zachować się inaczej, niż oczekuje grupa, to prawdopodobnie będzie to skutkowało niemiłymi konsekwencjami. Można powiedzieć, że nastolatki stają przed dylematem: czy poświęcić swoją wolność za akceptację rówieśników, czy postawić na swoim i przyplacić to odrzuceniem? Posłuszeństwo nagradzane jest akceptacją przez grupę, a zbyt mocne wyrażanie swojego „ja” – karane wykluczeniem i wyzwiskami. Zwykle gdy próbuje się postąpić inaczej, niż chce tego grupa, ma się do wyboru dwie opcje: ulec rówieśnikom albo zawalczyć z przeszkodami, które koledzy i koleżanki stawiają na drodze swobodnego wyrażania siebie³. Rozmiar takich przeszkód wyznacza zakres wolności negatywnej.

Wolność negatywna i pozytywna

Brytyjski filozof Isaiah Berlin wyróżnił dwie koncepcje wolności: pozytywną i negatywną. Ta negatywna skupia się na wpływie innych ludzi na nasze zachowanie oraz na tym, jak szerokie pole swobodnego działania daje nam otoczenie. Berlin rozumiał ją jako wolność od przymusu lub niezamierzonej ingerencji ze strony innych ludzi⁴. Możemy ją zmierzyć, pytając, czy inni ludzie uniemożliwiają nam postępowanie zgodnie z własnym sumieniem, czy wywierają na nas presję lub czy mają oczekiwania odnośnie tego, jak powinniśmy się zachowywać. Pragnienie, które pojawia się w nas, gdy inni starają się kierować naszym życiem według własnych upodobań, to pragnienie odzwierciedlające drugie spojrzenie na wolność – wolność pozytywną, która wyraża się nie tyle

³ Soczewka M., *Przemoc rówieśnicza. Grupa rówieśnicza – charakterystyka*, zobaczjestem.pl, dostęp online: <https://zobaczjestem.pl/przemoc-rowiesnicza-grupa-rowiesnicza-charakterystyka/>.

⁴ Polanowska-Sygułska B., *Filozofia wolności Isaiaha Berlina*, Kraków: Wydawnictwo Znak, 1998, s. 30.

poprzez posiadanie wielu możliwości postępowania, co możliwość postępowania w ten jeden sposób, który uważamy za słuszny i właściwy. Myśląc o wolności, Berlin postulował, aby zawsze najpierw myśleć o wolności negatywnej, ponieważ jest ona warunkiem jakiegokolwiek wolności. Jak pisał w swoim eseju, „niewątpliwie każda interpretacja słowa wolność, choćby najbardziej niezwykła, musi zawierać minimum tego, co nazwałem wolnością »negatywną«. Musi istnieć sfera, w której nie napotykam przeszkód”⁵.

Wolność a wartości

Co do wolności pozytywnej, to Berlin widział w niej dopełnienie wolności negatywnej. Skoro bowiem zostaliśmy już wyzwoleni “od czegoś”, to możemy teraz być wolni “ku czemuś”. Sprzeciwiał się on natomiast przypisywaniu pierwszoplanowej roli wolności pozytywnej. Twierdził, że człowiek, który postępuje w jakiś sposób pomimo uświadomionej chęci postąpienia inaczej, nie jest wolny⁶. Wolność pozytywna może być w jego opinii nadużywana, gdy niektórzy ludzie postanowią wywierać przymus na innych, usprawiedliwiając to przekonaniem o poznaniu tego, co dla tych drugich byłoby lepsze. Dla Berlina wolność nie mogła być zatem dążeniem ku czemuś, co jest dobre, bo tak powiedział jakiś autorytet. W takim myśleniu widział załączek zbrodniczych ideologii totalitarnych⁷. Ksiądz Józef Tischner, choć niebezpośrednio, sprzeciwiał się takiemu myśleniu o wolności. Wskazywał, że zniewolić człowieka mogą także jego wewnętrzne złe dążenia, nałogi itp. Wolność Tischner postrzegał nie jako puste dążenie “ku czemuś”, ale jako dążenie ku czemuś dobremu. Pełnią wolności było dla niego również (a może zwłaszcza) przeciwstawianie się swojej woli na rzecz jakichś większych wartości⁸. Niemniej jednak – w rozumieniu obu myślicieli – nie mogło być mowy o wolności, jeśli stanowiłaby ona efekt przymusu, nawet jeśli przymus ten mógłby

⁵ Berlin I., *Cztery eseje o wolności*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994, s. 118.

⁶ Przybyło S., *Wolność pozytywna i negatywna w myśli ks. Józefa Tischnera jako krytyczne ujęcie stanowiska Isaiaha Berlina* [w:] „Polityka i Społeczeństwo”, 2013, nr 4 (11), Rzeszów: Wydawnictwo UR, s. 120, dostęp online: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-7141a5a5-0da6-4489-9da8-54265da9d151>.

⁷ *Ibidem*, s. 121.

⁸ *Ibidem*.

prowadzić do jakiegoś dobra. Podobne stanowisko reprezentował filozof Roman Ingarden, dla którego wolność była warunkiem ucieleśnienia wartości moralnych, a zatem bez wolności nie dałoby się nawet ocenić, czy dane postępowanie było moralnie dobre czy złe⁹. Wolność pozytywna pozwala zatem spełnić się człowiekowi w ludzkiej godności i odpowiedzialności moralnej.

Wolność absolutna

Wolność negatywna każe zwracać uwagę na otoczenie, na związki z innymi ludźmi, na nakładane przez nich ograniczenia. Z kolei wolność pozytywna kieruje naszą uwagę do wewnątrz, na sumienie i pragnienia, które chcemy przez tę wolność realizować. Łatwo dostrzec, że niemożliwe jest osiągnięcie ani absolutnej wolności negatywnej, ani absolutnej wolności pozytywnej. Nie można odciąć się bowiem od rówieśników. Nawet więcej, często to my będziemy dla kogoś rówieśnikami, którzy wywierają presję, aby postępował w sposób, jaki uznamy za najwłaściwszy. Jako istoty społeczne w dużym stopniu budujemy swój system wartości w oparciu o własne doświadczenia oraz otoczenie i ideały ludzi, którzy są dla nas ważni. Z tego względu należy pojąć, że ograniczanie przez innych naszej wolności – zarówno tej pozytywnej, jak i negatywnej – nie zawsze jest złe i przynosi negatywne skutki. Często bywa nawet na odwrót. Berlin twierdził, że dla prawidłowego społecznego działania konieczne jest poświęcenie pewnej części wolności dla naszego rozwoju edukacyjnego, sukcesu zawodowego czy osiągnięcia ogólnego życiowego szczęścia¹⁰.

Wolność w ujęciu społecznym

Poświęcenie to jest zresztą konieczne również z szerszego punktu widzenia. Każdy człowiek odgrywa w społeczeństwie szereg określonych ról. Od ich prawidłowej realizacji zależy to, czy wspólnota pozostanie sprawnie i harmonijnie działającym systemem¹¹. Z tego względu

⁹ Majewska Z., *Ingardenowska ontologia wolności* [w:] *Wolność a racjonalność*, Buksiński T. (red.), Poznań: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii Uniwersytetu Adama Mickiewicza, 1993, s. 31.

¹⁰ Stoiński A., *op. cit.*, s. 327-328.

¹¹ Jakubczak F., *Problem roli społecznej w socjologii współczesnej i w świetle dokumentów pamiętnikarskich* [w:] „Przegląd Socjologiczny”, nr 20, Łódź: Łódzkie

spełnianiu ról społecznych towarzyszy presja. Oznacza ona najogólniej, że odstępstwa od oczekiwanych zachowań w ramach pełnionej funkcji społecznej spotykają się z różnego typu sankcjami. Może to być wykluczenie przez rówieśników ze wspólnych aktywności, zakaz wstępu do jakiegoś miejsca lub nawet osadzenie w więzieniu. Co warto podkreślić, role społeczne stanowią niezbędny warunek istnienia całego życia społecznego. Nie bez przyczyny występują we wszystkich kulturach i na wszystkich szczeblach rozwoju wspólnot, nawet w społeczeństwach pierwotnych. Wiążą się z nimi nie tylko obowiązki oraz oczekiwania, ale również prawa i przywileje¹². Wyróżniamy m.in. role rodzinne czy zawodowe.

Towarzystwo Naukowe, 1966, s. 85, dostęp online:
https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Przeglad_Socjologiczny_Sociological_Review/Przeglad_Socjologiczny_Sociological_Review-r1966-t20/Przeglad_Socjologiczny_Sociological_Review-r1966-t20-s81-102/Przeglad_Socjologiczny_Sociological_Review-r1966-t20-s81-102.pdf

¹² Jakubczak F., *op. cit.*, s. 86-88.